

O'ZBEKISTON NAQQOSHLIK SAN'ATINING RIVOJLANISH TARIXI VA
ISTIQBOLI

Inobat Jumaboeva

Jizzax san'at maktabi o'qituvchisi

O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida xalq amaliy san'ati madaniy merosimizning asosiy qismini tashkil qilib kelgan. Inson qo'l mehnati mahsulining san'at darajasiga ko'tarilib, hozirgacha o'z qiymatini yo'qotmagan o'zbek xalq amaliy san'ati turlari go'zalligi va betakrorligi bilan jahonga mashhurdir. Bu taraqqiyot bosqichi haqida fikr yuritar ekanmiz o'zbek amaliy san'atining kelib chiqishi insoniyatning ibtidoiy jamoa davri hayotiga borib taqalishining guvohi bo'lamiz.

O'zbekiston hududida olib borilgan arxeologik qazishlar natijasida topilgan yodgorliklardan olingan ma'lumotlarga ko'ra insonning jismga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlanib, asrlar osha hozirgacha davom etib kelmoqda. Ibtidoiy jamoa tuzumidan bizgacha yetib kelgan ashyoviy dalillarni mehnat va ov qurollari, uy – anjom va bezakli buyumlar, odamlar yashagan manzil qoldiqlarida ko'ramiz.

Qazishlar natijasida tuproq ostidan chiqqan topilmalar xususan odam va hayvonlar jasadining qoldiqlari, g'or va yerto'la devorlariga chizilgan sur'at va bo'rtma tasvirlar ibtidoiy jamoa davri tarixini o'rganishning muhim manbai hisoblanadi.

Paleolit davrida amaliy – dekorativ san'at namunalari ham keng tarqala boshladi. Buyumlarni naqsh bilan bezashga, turli taqinchoqlarga tumorlarga ehtiyoj paydo bo'lganligi arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy buyumlarda namoyon bo'lmoqda. Qadimdan uy-ro'zg'or buyumlariga bo'yoqlar bilan ajoyib naqshlar ishlanib kelingan. Hozirda bu naqqoshlik san'ati deb yuritiladi.

Naqqoshlik amaliy san'atning mustaqil bir turi sifatida qadimdan turli ko'rinishlarda rivojlanib kelgan, unda o'zbek ustalari faqat uyro'zg'or buyumlarini emas, balki uy-joy va jamoat binolarining ichki qismi devor va shiplarini ham bezaganlar. San'atning bu turida xalq ichidan chiqqan usta hunarmandlar o'ziga xos uslublarda ijod qilishgan. Buni boshqa millat vakillarining ijodida ham ko'rishimiz mumkin. Rus amaliy san'atida ustalar tekis yog'och yuziga o'simliksimon naqsh rasmini tushirib unga maxsus bo'yoqlar bilan ishlov berishadi.

Bo'yoqlarning uzoq muddat saqlanishi uchun qurigandan so'ng ustidan bir necha qatlamda tiniq lak surtiladi. O'zbek ustalarining ish uslubi esa bunga qaraganda boshqacha bo'lib ular eskiz bo'yicha duradgor ishlagan yog'och buyum yuzasiga yelim surtadilar, uning usti jilvir qog'oz bilan tekislangandan so'ng, materiallarga bronza beriladi.

Keyin bronza ustidan ulgi asosida kompozitsiya tushiriladi, uning ustiga qora bo'yoq surtib, so'ngra naqsh ishlanadi. Xuddi shunday naqshlarni yanada chiroyli

ko'rinishi va uzoq muddatga saqlanishi uchun naqsh ustidan bir necha bor toza lak surtiladi.

Xalq ustalari asarlarini kuzatar ekanmiz naqsh kompozitsiyalarda naqsh elementlarining egri chiziqli o'simliksimon islimi, hamda geometrik shakllardan hosil bo'lgan naqsh - girihlar va gulli girihlarni tuzish bilan bezatilganligini ko'ramiz.

Gulli girih esa ikkala tur elementlarning ishtirokidagi bir butun kompozitsiyani tashkil qiladi. Islimi turdagi asosiy elementlar –novda, yaproq, gul, g'uncha kurtak, qalampir, meva, poya kabilar hisoblanadi. Poya va novda turli naqshlarning eng ko'p uchraydigan elementlaridan biri bo'lib, ular naqsh kompozitsiyalarining hoshiyalarida qo'llaniladi. Girihlar esa to'rsimon va yulduzsimon bo'lib, yulduz nurlarining soni 5 tadan 16 tagacha bo'lgan burchakliklardan iboratdir.

Naqshning uchinchi turi hisoblangan gulli girih naqshida esa naqsh geometrik va o'simlik elementlarining bir-biriga qo'shib ishlatilishi natijasida hosil bo'ladi. Bunda geometrik element doimo naqsh markazida joylashadi va tayanch ko'rinishga ega bo'ladi.

Naqqoshlik san'ati mana shunday jozibali ko'rinishlari bilan xalq amaliy bezak san'atining asosini tashkil qilib, uning eng nafis turlaridan biri hisoblanadi. Xalq amaliy san'atining boshqa turlarini naqsh elementlarining ishtirokisiz tasavvur etish qiyin. Naqshning lug'aviy ma'nosi – gul va bezak degan ma'noni anglatadi. Ular kompozitsiyon qo'llanishi bilan amaliy san'at asarlariga jilo bag'ishlaydi.

Bezaklarda qo'llanilayotgan barcha elementlar esa, tabiatda uchraydigan o'simlik dunyosi, hayvonlar tasviri va koinot jismlarining eng sodda ko'rinishlarini badiiylashtirish orqali aks ettiriladi.

Naqqoshlik san'ati qadimdan insonlar turmushida ishlatiladigan buyumlarni bezatish orqali moddiy muhitini go'zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qilib kelgan. Xalq ustalari tomonidan jilolangan me'moriy obidalar, turar joy va ro'zg'or buyumlari go'zallikni idrok etishda bebaho hisoblanadi.

Bu borada ota-bobolarimizning bizga qoldirgan ma'naviy merosi cheksiz. San'at asarlari inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Xalq amaliy san'ati asarlari nafaqat bezakdorligi, chiroyli shakllari, hamda chuqur falsafiy, tarbiyaviy, ruhiy xususiyatlari bilan o'zining yuksak qiymatiga ega. Farzandlariga yoshlik chog'laridanoq hunar o'rgatib kelgan xalqimiz o'zining an'alaridan, urf-odatlaridan, turli ma'naviy meroslardan unumli foydalanib keldi. Bugungi kunda ham xalqimizning milliy an'alariga asoslanib, ustoz shogird maktabi qoidalari bilan yoshlarimizga hunar o'rgatishga katta e'tibor berilmoqda.

Ongli faoliyatining ajralmas qismi bo'lmish badiiy tafakkur va shunga muvofiq badiiy-ijodiy faoliyat insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bunday faoliyat natijasida kelib chiqadigan estetik-badiiy idrok qobiliyati kishilarda olamni, undagi mavjudodlar, narsalar va voqea-hodisalarni, atrof-muhitdagi shakllar va ranglarni turfa shakl-shamoilda qaytadan aks ettirishga havas

uyg'otadi. Shakl va ranglarning real va stillashtirilgan tasvirlarni yaratish shu tariqa kelib chiqdi va u o'z navbatida, odamlarning kundalik turmushlaridan o'rin ola boshladi.

Natijada badiiy bezaklarning xilma-xil shakllari va turlari paydo bo'ldi va takomillashib bordi. Shuning uchun ham O'rta Osiyo xalqlarining bizgacha yetib kelgan san'at asarlari orasida naqshlar asosida yaratilgan badiiy asarlar alohida ahamiyatga ega. Bu san'atning rivojlanib yangicha shakl va uslublar bilan boyitilib borilishi natijasida turli hududiy maktablarning yuzaga kelishiga asos bo'ldi.

Naqqoshlik san'ati xalq amaliy bezak san'atining mukammal va mustaqil turlaridan biri bo'lib barcha amaliy san'at turlarining tarkibiy qismi hisoblanadi. O'rta Osiyo xalqlarining milliy hunarmandchiligi va bezak san'ati orasida naqqoshlik o'zining nafis shakllari, rangin tovlanishi hamda ramziy ma'nolarga boyligi bilan qadimdan keng rivojlanib kelmoqda.

Ma'lumki vatanimizning ko'rkiga ko'rk qo'shib turgan Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xorazm kabi markaziy shaharlardagi ko'hna obidalar bezak san'ati turlari ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, sangtaroshlik, naqqoshlik, koshinkorlik namunalari bilan o'ziga xos ravishda bezatilgan.

Ulardagi betakror naqsh bezaklarini kuzatar ekanmiz, ijodkor bo'yoqlar orqali shakllarni qanchalar nafis ifodalay olganidan hayratga tushamiz. Shuningdek, tarixiy Baktriyo, Sug'd, Xorazm, Shosh kabi hududlardan topilgan bezakli ashyolarning o'ta qadimiyligi ham, insoniyatning go'zallik olamiga qanchalar intilib yashaganligidan dalolat beradi.

Tarixdan har bir davr naqqoshlik san'atining rivojiga o'zining salmoqli hissasini qo'shib, uning yanada rivojlanib, taraqqiy etishiga zamin yaratib kelgan. Qadimiy manbalar Surxondaryodagi Fayoz – tepa (I-II asr). Dalvarzin-tepa (II-asr). Xorazmdagi tuproq – qal'a (III-asr) devorlari ham turli rasm va naqshlar bilan bezatilganligi bizga ma'lum. VI – VIII asrlarga oid Afrosiyob va Varaxsha saroylarining devoriy suratlar qoldiqlari esa birmuncha yaxshi saqlanib qolgan. Ajdodlarimiz bu kabi devoriy rasmlarda: insoniylik, baxt, ona tabiatga cheksiz muhabbat, shodlik, mehr va yovuzlik kabi sifatlarni rang va chiziqlar orqali ifodalashgan.

asrning boshlarida O'rta Osiyoga islom madaniyatining kirib kelishi, badiiy bezak – naqqoshlik san'atining yanada rivojlanishiga sabab bo'ldi. Mahobatli rasmlardagi jonli mavjudotlar o'rnini tabiat tasvirlari, o'simliksimon va geometrik elementlar ishtirokidagi naqsh namunalari egalladi. Arab yozuvlari o'zlashtirilib, bezakli (epigrafika) uslub paydo bo'ldi.

asrlarda ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik, g'isht terish, kitob bezagi san'atlari yanada rivojlandi. Buyuk allomalar, Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy va boshqalarning ilmiy, tibbiy, ma'naviy hamda qur'on oyatlari zarhal naqshlar bilan bezatildi. Naqqoshlikda turli shakllar, gul elementlari va rang tuslarining ramziy falsafiy ma'nolari kengroq ifodalana boshlandi:

Kvadrat – abadiylik, mustahkamlik, *quyosh* – hayot ramzi, zirk guli (gulsafsar) osoyishtalik va uzoq umr, *olma* – muhabbat ramzi, *sher* – mardlik, adolat va kuchlilik ramzi, *xumo* – baxt keltiruvchi qush, *yashil rang* – ona zamin, *havo rang* – musaffo osmon degan ramziy maʼnolar kelib chiqadi.

Tarixiy maʼlumotlarga koʻra Temur va temuriylar davrida ilmu-fan, madaniyat va sanʼat rivojlanishi bilan mamlakat hayotida tub burilish yasadi. Sohibqiron va temuriyzodalar tashabbusi bilan bir qancha tarixiy inshootlar qurildi. Binolarning ichki hamda tashqi qismlari amaliy bezak sanʼatining naqqoshlik, ganchkorlik, koshinpazlik, serhasham unvonli yozuvlar va turli oʻyma naqshlar bilan bezatildi.

Bundan tashqari nusxa koʻchirish (xattotlik) kitobat (minatyura) sanʼatlari yanada rivoj topdi. Bu sohada Mirak Naqqosh, Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib kabi koʻplab naqqosh – musavvirlarning ijodi namunalidir. Usta musavvirlar mohirlik bilan mutafakkirlar Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Amir Xusrav Dehlaviy, Nizomiy Ganjaviy va koʻplab shoirlarning asarlarini ajoyib tasvir va naqshlar bilan bezaganlar.

Naqqoshlikda lojuvard, yashil, qizil, tilla hal boʻyoq tuslarini oʻzaro bogʻlanishi asosidagi —turunjli namoyon, girih usullaridan tashkil topgan naqsh namunalari koʻplab ishlangan.

Naqqoshlik sanʼatining hayotga keng qamrovli kirib kelishi bilan oʻziga xos uslublar bilan naqsh maktablari shakllana boshlandi. Ushbu maktablarda koʻplab xalq ustalari yetishib chiqdi va bu sohada unumli faoliyat koʻrsatdilar. XX asr boshlarida ijod qilgan oʻzbek naqqosh ustalar Olimjon Qosimjonov, usta Sherali Hoji, Rauf Nazarov, Ustazoda Yoqubjon Raupov, Vakil va Sobir Isaevlarni misol qilib aytishimiz mumkin. Ular Toshkentdagi Romanovlar saroyini, hozirgi xalq amaliy sanʼati muzeyi binosini (sobiq Polovtsev uyini) va boshqa binolarni sharqona naqsh namunalari bilan bezatishda jonbozlik qilgan. 1947 yilda qurib bitkazilgan Oʻzbekiston Davlat opera va balet katta teatri binosining bezak ishlarida usta Vakil va Sobir Isaevlar, Yoqubjon Raupov, Olimjon Qosimjonov, Jalil Hakimovlarning sanʼati tahsinga sazovordir. Teatr binosini 1966 yilda qayta taʼmirlash ishlarida ham mohir usta Jalil Hakimovning xizmatlari katta boʻldi.

Odatda yangi naqsh kompozitsiyalarini yaratish tajribali naqqosh ustalar zimmasida boʻlgan. Chunki ular xalq amaliy sanʼatining har bir turiga mos mukammal kompozitsiyalar tuzish tajribasiga ega boʻlgan naqshlarni chizish, oʻyish, tikish malakasini egallagan, naqshlarni ishlash usullari va pardoiz berish qoidalarini chuqur bilganlar.

Oʻz faoliyati davrida naqqosh ustalar xalq amaliy bezak sanʼatining bir necha turlarini ham egallab borganlar.

Bunga misol Toshkentlik pargori usta Olimjon Qosimjonov, naqqosh Jalil Hakimovlar yogʻoch oʻymakorligini mukammal bilgan, Xivalik Abdulla Boltaev naqqoshlik, koshinpazlik, misgarlik kabi hunar turlarida ham erkin ijod qila olganlar.

Handasaviy naqsh kompozitsiyalari, girihlarni tuzuvchi ustalarni naqqoshlikda girihkor, katta usta deb atashgan. Geometrik naqqoshlarni gumbaz mehrob va turli assimetrik shakllarda qo'llab ishlash ancha murakkab ish sanaladi.

O'zbekistonda ham boshqa amaliy san'at turlari kabi naqqoshlik san'atining ham o'ziga xos bir necha maktablari mavjud bo'lib, ular XX asrning o'rtalarida qayta shakllanib yanada rivojlandi.

Toshkent naqqoshlik maktabi.

Bu maktab o'ziga xos uslubiga ega bo'lib, ustalar tomonidan ishlangan naqshlar rang tuslarining nozikligi, yashil havo rang hamda oltinsimon jigarrang koloritlarda ishlanishi bilan ajralib turadi. Shuningdek, naqsh elementlarining xilma-xilligi pardozi usullarining ko'proq targ'il tortish texnikasi bilan bajarilishi o'ziga xosdir.

Toshkent naqqoshlik maktabining namoyondalari Qosimjanov Olimjon (1878 y.), Azimov Akbar (1886 y.), Raupov Yoqub (1888 y.), Qosimov Maqsud (1905 y.), To'xtaxo'jayev Tohir (1918 y.), Hakimov Jalil (1920 y.), To'rayev Maxmud (1930 y.), Nuraliyev Haydarali (1944 y.), Shukurov Sobirjon (1947y.), Rahmonberdiyev Baxtiyor (1948 y.), Azimov Barot (1950 y.), Husanov Tohir (1953 y.), Qosimov Yo'ldosh (1956 y.), Avliyoqulov Muzaffar (1962 y.), Qosimov Sobirjon (1964 y.), To'rayev Shukrullo (1967 y.), Rustamov Adibbek (1970y.), Goyipov Alisher (1970 y.), Tojiyev Ubaydullo (1971 y.), Orifjonov Ulug'bek (1971 y.), Stalyarov Vladimor (1971 y.), To'laganov Muzaffar (1972 y.), Shoaxmedov Shokarim (1972 y.), Hoshimov Javlon (1973 y.), Ubaydullayev Aziz (1976 y.), ustalar yaratgan naqqoshlik san'ati asarlari bugungi kunda ham o'z tarovatini yo'qotmagan. Ular yaratgan naqshu nigorlar Milliy me'morchiligimizda keng qo'llanilgan misol uchun: Shayx Zayniddin buva maqbarasi. (XIII, XIX asr), Shayx Xovandi Taxur maqbarasi. (XIV - XV asrlar.), Yunusxon maqbarasi. (XVI asr.), Muhammad Qaffol Shoshiy maqbarasi. (XVI asr.), Baroqxon madrasasi. (XVI asr.), Ko'kaldosh madrasasi (XVI asr.), Xo'ja Alambardor maqbarasi (XIX asr.), Tillo Shayx masjidi (XIX asr.), O'zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonasi (XX asr.), Xo'ja Ahror Valiy masjidi (XV asr.)

Farg'ona naqqoshlik maktabining uslubi ko'p jihatdan tojik naqqoshlik namunalariga o'xshab ketadi. Naqsh kompozitsiyalarida ortiqcha shakl yosovchilarisiz, zamin bo'shliqlari islimiy gul va novda shakllari bilan mohirona to'ldiriladi.

Farg'ona maktabiga xos har bir naqsh kompozitsiya to'qroq, yonma yon ranglarni qarama-qarshi (kontrast) qo'yilishi naqshga ulug'vorlik bag'ishlaydi. Naqshdagi gul va barg elementlariga ko'proq yedirma uslubida pardozi beriladi. Farg'ona naqqoshlik maktabi faoliyatida Qo'qonlik naqqosh ustalarning aytarli o'z o'rnini bor. Ular Norqo'zi Nurmatov, hamda ularning shogirdlari bu maktabda samarali ijod qilishgan. Najmiddinov Haydar (1850 y. Farg'ona sh.), Norqo'ziyev Saidmahmud (1883 y. Qo'qon sh.), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi Saidahmad Mahmudov (1909 y.), Alinazar Qori (Qo'qon sh.) Husayinov Madaminxon (1928 y. Namangan sh.) kabi ustalar Farg'ona Naqqoshlik maktabi namoyondalari hisoblanadi.

Ahmad al-Fargʻoniy majmuasi (1998 y.), Burxoniddin Margʻinoniy maqbarasi , Xoʻja Amin maqbarasi , Mullo Bozor Oxund maqbarasi kabi qadomjolarini qayta qurish taʼmirlash ishlarida Fargʻona naqqoshlik maktabining qoʻli gul ustalari faol qatnashdilar.

Xorazm naqqoshlik maktabi.

Xorazmlik ustalar ham oʻziga xos uslublarda ijod qilishgan. Xorazm ustalari yaratgan naqsh kompozitsiyalar koʻproq novda ishtirokidagi aylana spiralsimon murakkab koʻrinishdagi naqshlardan iborat. Xorazm naqshlarini turlanishida uch va toʻrt xil rang turlari ishtirok etib, naqsh zaminlari havorang-yashil novdalar oq rangda pardozi esa qora rangda boʻladi.

Xorazm naqshlarida islamiy egiluvchan madohil shakllari koʻplab uchraydi. Xorazm naqqoshlik maktabi namoyondalari Vafoyi (XVII), Abdullayev Bobojon (1880), Abdullayev Bogʻibek (XIX), Boltayev Abdulla (1896), Masharipov Roʻzimat (1895), Muhammad usuf Misriy (XIX), Roʻzmat Masharipov (1884), Abdurazzoq oʻgʻli (1880), Said Nazar devonbegi Bolta Niyoz oʻgʻli (XIX), Boltayev Qalandar (XX asr b.), Sayidniyozov Xoʻjanioy (XX asr), Eshmurod Sofoev, aka-uka Vafo va Bolta Mirzaevlar, kabi ustalar milliy sanʼatimizning rivojiga samarali hissa qoʻshishgan. Xiva naqqoshlik maktabi boshqa naqqoshlik maktablaridan tubdan farq qiladi. Naqsh kompozitsiyalarining tuzilishi, asosan novda spiralsimon aylanib – aylanib murakkab naqshlar hosil qiladi. Islamiy naqsh kompozitsiyasida novda, margʻula, tugma, qoʻchqor shoxi, oddiy oygul, panja kabi naqsh unsurlaridan tashkil topadi.

Bu islamiy naqshlar boshqa shaharlardagi naqqoshlik maktablaridan asosan naqshlarining dinamikaviyligi bilan farq qiladi. Koʻpincha yulduz hosil qiluvchi girihlar ishlatilib, orasiga spiralsimon islamiy naqsh ishlatiladi. Xiva naqshlari umuman madohili naqshlari asosida tuziladi. Keyin esa islamiy naqsh spiralsimon mayda qilib ishlanadi. Xiva naqshlarining rang jihatiga kelsak, naqshlarning umumiy rangi koʻpincha havo rang kaloritda ishlanadi. Ranglar kam ishlatilsada, oʻziga xos koʻrkamlikka ega. Xiva naqshida asosan zangori va yashil ranglar juda koʻp ishlatiladi. Xiva naqqoshlari oʻz naqshlari oʻz naqsh kompozitsiyalarida butun yuzani geometrik naqshlar bilan toʻldirib moviy va yashil boʻyoq berishni yaxshi koʻrganlar.

Pahlavon Mahmud maqbarasi (1247, — 1326, Xiva), Muhammad Rahimxon madrasasi -(1871), Islomxoʻja madrasasi (1909-1910 y), Juma masjidi, meʼmoriy yodgorlik (X—XVIII -asrlar), Tosh-Hovli saroyi (1830-1838), Nurullaboy saroyi (XX asr) kabi bir qator tarixiy meʼmoriy yodgorliklar milliy bezak sanʼatimiz namunalarini bilan oʻziga xos uslublarda bezatilgan.

3-rasm

Buxoro naqqoshlik maktabi.

Buxoro amaliy bezak sanʼatiga mansub boʻlgan naqqoshlik sanʼati ish uslublari ham naqsh kompozitsiyalarining mukammal va jozibadorligi, girih va oʻsimliksimon, gulli girih naqsh namunalarining yorqin ranglarda ishlanishi bilan oʻziga xos mazmun va xarakterga egadir.

Buxoro naqshlarida koʻproq namoyon naqsh kompozitsiyalari shuningdek kosamon, kitoba mehrob shakli naqshlariga xos namunalar koʻplab ishlanadi. Bu yerda qad koʻtargan meʼmoriy yodgorliklarning aksariyati Buxorochoa uslubda naqshlangan. Buxoro meʼmorchiligida ham naqqoshlik asosan shiftlarni, saroy ustunlarini, madrasa va masjidning ichki qismi, yogʻochdan yasalgan buyumlarni bezashda qoʻllangan. Naqshlar nozik islamiy oʻsimliksimon va geometrik koʻrinishdagi naqshlarda ifoda etilgan gullarning ritmik harakati orqali tuzilgan naqsh kompozitsiyalardan tashkil topgan. Bu milliy meʼmorchiligimizdagi bezaklarda Mahmud Muzahhib (XV-XVI 60-yillari), Usta Nabi Hafizov (1893), Salimov Majid (1950), Hamroyev Muhammadali, Husanov Saidjon, Husanov Salim kabi Buxorolik ustalarning mohirona sanaʼti mujassam. Ark (XI - XX a.) , Bolohovuz ansambli (XVIII-asr boshlari - XX a.), Bola Hovuz masjidi (1712y.), Ismoil Somoniy maqbarasi (IX-X a.), Chashmai Ayub maqbarasi (1380 yoki 1384/85yy.), Abdullaxon madrasasi (1596/98yy.), Modarixon madrasasi (1556/57 yy.), Baland masjidi (XVI a. boshlari), Govkushon majmuasi - Masjid, Minora, Madrasa (XVI a.), Xoʻja Zaynuddin majmuasi (1555 y.), Poi Kalon ansambli (XII—XIV a.), Labihovuz ansambli (XVI-XVII a.), Koʻkaldosh madrasasi (1568/69 yy.), Nodir Devonbegi madrasasi (1622— 23 yy.), Nodir Devonbegi xonaqohi (1620), Ulugʻbek madrasasi (1417y.), Abdulazizxon madrasasi (1652), Sayfiddin Boharziy maqbarasi (XIII a. ikkinchi yarmi—XIV a.), Bayonqulixon maqbarasi (XIV a. ikkinchi yarmi, XV yoki XVI a.), Namozgoh masjidi (XII-XVI a.), Fayzobod xonaqohi (1598/99 yy.), Chor Minor (1807 y.), Sitorai Mohi Xosa Buxoro Amiri saroyi (XIX a. oxiri XX a. boshlari), Chor Bakr meʼmoriy majmuasi (1560/63yy.)

4- rasm

Samarqand naqqoshlik maktabi.

Samarqand dunyo taraqqiyotining eng qadimgi va markaziy shaharlaridan biri bo'lib, jahon madaniyati va fani xazinasiga katta hissa qo'shgan shahardir. Mustaqillik yillarida Samarqand shahri yanada ko'rkamlashdi. Bunda O'zbekiston Respublikasi prezidenti va hukumat rahbarligi Samarqand shahridagi yodgorliklarini tiklash va ta'mirlash, ayniqsa, eski shahar qismini qayta qurish va ta'mirlash, obodonlashtirish bo'yicha keng ko'lamdagi bunyodkorlik ishlarini amalga oshirdilar. Temuriylar sulolasi yaratgan arxitektura yodgorliklari Misr, Xitoy, Hindiston, Gretsiya, Italiya kabi davlatlarda yaratilgan arxitektura obidalaridan aslo qolishmaydi.

Qo'li gul ustalarimiz tomonidan mustaqillik yillarida qayta barpo etilgan al Buxoriy, Motrudiy qadamjolari kabi boshqa tarixiy majmualar tahsinga sazovordir. Samarqand naqshlari ko'p jihatlari bilan Toshkent, Farg'ona naqshlariga o'xshab ketadi. Samarqand naqshlarida zangoriyashil rang tuslari ko'plab qo'llaniladigan naqsh kompozitsiyalaridan o'simliksimon murakkab girih turlari alohida joziba kashf etadi.

Samarqand naqsh turlarida yedirma-pardoz usullari keng qo'llaniladi. Bu naqqoshlik maktabi nomoyondalari usta Rahmon, usta Jamoliddin, usta Sharif, usta Aminjon, usta Mahmud Muhammad Avaz Samarqandiy XVII asr, Usta Abduzohid (1852-1917), Latipov Abdug'ani (1971) o'z naqsh kompozitsiyalari bilan xalq hurmatiga sazovor bo'lishdilar. Amir Temur maqbarasi (1403y.) Maqbara devorlari havorang, zangori va oq sirli koshinlar, geometrik shakldagi naqshlar bilan bezalgan. Maqbara qurilishi Amir temurning nabirasi Mirzo Ulug'bek davrida ham davom ettirilgan. Uning davrida qabrlarning turgan joyi o'ymakor marmar panjara bilan o'raglan. Uning buyrug'i bilan 1424 – yili maqbaraning sharq tomonida to'rt qubbali galeriya qurildi.

Ushbu galeriyadan maqbaraga kirish mumkin. Maqbara inter'yerining sosi havorang, devorlariga esa naqshlar berilgan. Maqbaraning tashqi gumbazi qovurg'ali

baland doira asos poyasiga oʻrnatilgan. Ulugʻbek madrasasi (1417-1420 y.), Ulugʻbek rasadxonasi (1424 – 1428 y.) Sherdor madrasasi (1619-1635y.), Tillakori madrasasasi (1646-1660 y.), Koʻk gumbaz madrasasi taxminan (*XVI asr oʻrtalarida*), Qozizoda Rumiya maqbarasi (1437 y.) Shohi Zinda ansambli (*XI asr.*) Bezakdor koshinlar maqbaraning pastki qismidan to gumbazning ustigacha ishlangan. Maqbaralardagi naqshlar oʻsimliklar shoxlariga oʻxshash turli tasvirlarni eslatdi. —Devoniyl yozuvi, baʼzan esa —koʻfiyl shaklidagi yozuvlar naqshlar tasviriga uygʻunlashib ketadi. Shirinbeka oqa va Tuman oqa maqbaralarining gumbazdagi tuynuklaridan yorugʻlik tushib turadi. Bezaklari birmuncha ochiq rangda boʻlib, Maqbaralar devorlaridagi rasmlar naqsh shaklida tushurilgan. Tuman ogʻa masjidi koshinkor qilib ishlangan. Bibixonim Jomeʻ Masjidi (1404 y) devorlaridagi bezaklar ham rangli koshinlar bilan naqshlangan.

Xulosa qilib aytganda xalq hunarmandchiligi, xalq amaliy bezak sanʼatining kelib chiqishi va uning rivojlanish tariixni oʻrganish, va ularni zamon bilan hamnafas miliylikini asrab qolish hamda davom ettirish bugungi kun ijodkorlarining asosiy vazifalaridan biridir. Hukumatimiz tomonidan bu borada koʻplab qarorlarni qabul qilinishi, tashabbuslarni ilgari surilishi yosh avlod istiqboli uchun keng imkoniyatlar eshigini ochib bermoqda.

Sanʼat sohasiga moʻljallangan oʻquv mussasalarining barpo qilinishi bu yoʻnalishdagi oʻquv kurslarini ochilishi bunga misol boʻladi.

Bu sanʼat ayniqsa mustaqillik yillarida yanada yangicha uslublar bilan rivojlandi. Ayniqsa koʻplab barpo etilgan milliy meʼmorchiligimizga xos bino va inshootlarning ichki va tashqi bezaklarida keng ishlatilmoqda. Bunda ustoz shogird anʼanalariga asoslangan ish uslublarida ishlangan naqsh kompozitsiyalar qoʻllaniladi.

Maktab dars mashgʻulotlarining rejasiga xalq amaliy sanʼati turlari haqida ham tushunchalarni kiritilishi yosh avlodning amaliy sanʼatga boʻlgan qiziqishlarini uygʻotishda muhim oʻrinda turadi.

Naqqoshlik sanʼat sohasiga doir toʻgarak mashgʻulotlarini tashkil qilishning afzalligi shundaki, talabalarda mustaqil kompozitsiyalar tuzishni oʻrganishlarida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Iqtidorlarni yuzaga chiqarish uchun tasviriy va amaliy sanʼatga doir turli mavzulardagi tanlovlarning joriy qilinishi shular jumlasidandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bulatov S.S. Oʻzbek xalq amaliy bezak sanʼati, - T.: —Mehnat, 1991.
2. Bulatov S.S. Rangshunoslik T.: Faylasuflar jamiyati 2009.
3. Bulatov S.S. Ashurova M.O. Amaliy sanʼatdan qisqacha izohli lugʻat.
4. Azimov I. Oʻzbekiston naqshu nigori. – T.: Gʻ.Gulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti. 1987.

5. Axloq va odobga oid hadis namunalari. – T.: —Fan, 1991.
6. Bulatov S.S. Ganchkorlik, naqqoshlik va yog'och o'ymakorligiga oid adabiyotlarning izohli lug'ati. – T.: —Mehnat, 1991.
7. Bulatov S.S. Dadashev L. Naqsh alifbosi. – T.: —Cho'lpon, 1999.